

Potruga za kraljevstvom prezbitera Ivana

Vrhar, Luka

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:069656>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-23**



FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)



Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Sveučilišni preddiplomski dvopredmetni studij Povijest i Engleski jezik i
književnost

Luka Vrhar

Potruga za kraljevstvom Prezbitera Ivana

Završni rad

Mentor: doc. dr. sc. Denis Njari

Osijek, 2019.

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za povijest

Sveučilišni preddiplomski dvopredmetni studij Povijest i Engleski jezik i
književnost

Luka Vrhar

Potruga za kraljevstvom Prezbitera Ivana

Završni rad

Znanstveno područje humanističkih znanosti, znanstveno polje povijesti,
znanstvena grana hrvatske i svjetske srednjovjekovne povijesti

Mentor: doc. dr. sc. Denis Njari

Osijek, 2019.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, datum 17. rujna 2019.

Luka Vrhar, 0122224442
ime i prezime studenta, JMBAG

Sažetak

Legenda o ličnosti Prezbitera Ivana se prvi puta javlja u 12. stoljeću, no, prije nego što je bio prezbiter, bio je poznat kao patrijarh i nadbiskup. Teško je pratiti legendu do izvora jer se prenosila usmenim putem prije nego što je prvi puta dio nje zapisao biskup Oton iz Freisinga. Postoji više teorija o porijeklu legende te je teško sa sigurnošću utvrditi koja je točna. Sama legenda se temelji i na povijesnim činjenicama, kao što je to bila bitka kod Katvana. Jedna od najvažnijih spisa o Ivanu je pismo iz 12. stoljeća upućeno bizantskom caru Manuelu I. Komnenu, no teško je utvrditi legitimnost pisma. Iz tog razloga postoji i više teorija o samom porijeklu i namjeri pisma. U samom razvitku legende je ulogu igrala i dugotrajna borba kršćanstva i islama koja je ostavila Europu u potrebi za Prezbitrom Ivanom. U 13. stoljeću fokus Europe se okreće na Istok zbog navale Mongola te su slani brojni misionari kako bi ih pokrštavali i prikupljali informacije. Zbog velikog broja putovanja u Aziju legenda o Prezbitru Ivanu je splasnula zato što su Europljani uvidjeli da se radi o preuveličanim glasinama. Iz tog razloga se legenda premješta u Etiopiju, koja se počela pokrštavati u razdoblju kasne antike. Zbog tog novog viđenja Etiopije, Portugalci su našli svoj put do nje te su stvorili prijateljski i diplomatski odnos s Etiopijom. Nakon tog razdoblja dolazi razdoblje isusovačke misije za koje je karakteristično zahladnjenje odnosa i modernizacija Etiopije. U 17. stoljeću dolazi do progona isusovaca iz Etiopije i njene izolacije.

Ključne riječi: Prezbitar Ivan, Etiopija, Istok, kršćanstvo, Mongoli, Oton iz Freisinga

Sadržaj

1. UVOD	6
2. IVAN KAO PATRIJARH ILI NADBISKUP	7
2.1. „O dolasku indijskog patrijarha“	7
2.2. Pismo biskupa Oda iz Reimsa	8
2.3. Usporedba izvora.....	8
3. „AFRIČKA TEORIJA“ PORIJEKLA LEGENDE	9
4. „AZIJSKA TEORIJA“ PORIJEKLA LEGENDE	10
4.1. Prvi spomen Prezbitera Ivana	10
4.1.1. Sabine Baring-Gould o „ <i>De Duabus Civitatibus</i> “	10
4.1.2. Realistična interpretacija „ <i>De Duabus Civitatibus</i> “	11
4.2. Zaključci o Otonovoj kronici i daljnjem spomenu Prezbitera Ivana	13
4.3. Kitansko carstvo i pokrštavanje nomadskih plemena	14
4.4. Osnutak Karakitanske države i nagađanja o vjeri.....	15
5. PISMO BIZANTSKOM CARU MANUELU I. KOMNENU.....	16
5.1. „Nestorijanska teorija“	17
5.2. „Teorija carske propagande“.....	17
5.3. „Alegorijska teorija“	18
5.4. Usporedba Ivana iz pisma i Yelü Dashija	19
5.5. Odgovor pape Aleksandra III.	19
6. PREOKRET INTERESA S BLISKOG NA DALEKI ISTOK	20
7. PRESELJENJE LEGENDE U AFRIKU I NJEZIN KRAJ	21
7.1. Susret Europe i Etiopije.....	21
7.2. Susret Portugalaca i Etiopljana	22
7.3. Isusovačka misija u Etiopiji.....	23
7.4. Pismo caru Karlu V. Habsburgu	24
8. ZAKLJUČAK	25
9. LITERATURA	27

1. UVOD

Cilj ovog završnog rada je istražiti legendu o Prezbiteru Ivanu koji je od srednjega vijeka pa sve do danas ostao jedna vrlo misteriozna persona, a možda čak i personifikacija samog kršćanstva i kršćanskih težnji u i izvan same Europe. Rad će se baviti samim porijeklom legende prije nego što je ime Prezbitera Ivana bilo uopće spomenuto u srednjovjekovnim spisima te usporedbom izvora koji govore o tom događaju. Taj događaj je bio pojavljivanje jedne osobe, za koju se navodi da je Ivan, u Rimu tijekom ranog 12. stoljeća. Nadalje, u idućih nekoliko poglavlja će se pažnja posvetiti samim teorijama, razlozima koji opravdavaju te teorije te povezanosti tih teorija međusobno. Naravno, treba se pokazati i povijesni kontekst u kojemu se ta legenda mogla razviti. Stoga je od iznimne važnosti spomenuti narode kao što su to bili Mongoli i Etiopljani koji su imali puno poveznica sa kršćanstvom, ali i neke vjerske skupine poput pripadnika Nestorijanske Crkve koja se uspješno utemeljila i djelovala u Aziji nakon izгона carigradskog patrijarha Nestorija u 5. stoljeću. Nakon toga treba obratiti izričitu pozornost na jedno od najvažniji izvora o Prezbiteru Ivanu, a to je zasigurno misteriozno pismo upućeno bizantskom caru Manuelu I. Komnenu. To pismo je ključno za razumijevanje srednjovjekovne europske političke i vjerske scene, a o pismu su se vodile, te se nastavljaju voditi, brojne polemike. Stoga postoje i različite teorije o nastanku, značenju i samom autoru toga pisma. Rad će obratiti pozornost i na promjenu europskog viđenja svijeta uoči suočavanja Europe sa navalama Mongola sa Istoka te će se objasniti kako su ti događaji bili povezani sa legendom o Prezbiteru Ivanu i kako su oni utjecali na nju. To je vrlo bitan aspekt Ivanove legende jer se u tom periodu događaju nova otkrića u vezi Istoka, pa tako i same legende. Također, ovaj rad će istražiti kako se ta legenda premjestila na potpuno novi kontinent, Afriku, i na koji način je to utjecalo na europsku percepciju Afrike, specifično Etiopije, koja ima dugu kršćansku tradiciju te se nalazi u samom središtu europske pažnje u tom periodu. Pred sam kraj rada će se navesti razlozi slabljenja, odnosno postepenog nestanka legende o Prezbiteru Ivanu koja je kroz cijeli srednji vijek bila relevantna za događaje unutar i izvan Europe. No, treba zapaziti da je legenda ipak ostala od značaja još u 16. stoljeću kada se slavni rimsko-njemački car Karlo V. Habsburg referira na nju prilikom svoje krunidbe što dovodi do zaključka da legenda o Prezbiteru Ivanu nije nestala ni u ranom novom vijeku. Isto tako, akademici ranog novog vijeka referiraju se na tu legendu kada je bila riječ o istraživanju istočnih kultura ili lokacija.

2. IVAN KAO PATRIJARH ILI NADBISKUP

2.1. „O dolasku indijskog patrijarha“

Prije nego je misteriozna ličnost Ivana bila poznata kao prezbiter, on se u europskim spisima pojavljuje još i ranije pod drukčijim titulama. To se, naravno, dogodilo prije pojave poznatog *Pisma* kojeg je navodno poslao sam Prezbiter Ivan bizantskom caru Manuelu Komnenu, kao i prije slavne kronike Otona iz Freisinga. Također u 12. stoljeću, samo u prvoj polovici, širila se priča o takozvanom Patrijarhu Ivanu koji je doputovao u Rim, prijestolnicu zapadnog kršćanstva, 1122. godine iz svoje domovine Indije. Prema toj priči, Ivan je napustio Indiju zbog smrti svojeg prethodnika te je otputovao u Bizantsko Carstvo kako bi prisustvovao ceremoniji vlastitog priznanja; kako bi mu se priznalo imenovanje indijskim patrijarhom. Patrijarh se u Carigradu susreo s papinskim izaslanicima koji su došli započeti pregovore s bizantskim carem.¹

Samo ime tog bizantskog cara se ne navodi u priči, kao ni u samoj literaturi, ali prema godini navedenoj u priči, 1122., može se zaključiti da je riječ o bizantskom caru Ivanu II. iz dinastije Komnen koji je još i poznat pod nadimkom „Dobri“, a bio je otac i prethodnik Manuela I. Komnena kojemu je kasnije upućeno poznato *Pismo*.

Kada je došlo do tog susreta izaslanici su Patrijarhu Ivanu govorili o slavi i veličini Rima te su ga nagovorili da tamo i otputuje. Kada je Ivan stigao u Rim, zadivio je pripadnike klera i svjetinu jer je za njih stranac iz daleke zemlje bio rijetka i neobična pojava te su mu postavljali brojna pitanja o Indiji. Ivan je i samome papi Kalistu II. (koji je vršio tu dužnost od 1119. do 1124. godine) opisivao čudesa svoje zemlje. On navodi kako se glavni grad naziva „Hulna“. Opisao je taj grad kao grad s najvećim zidinama na svijetu te da u njemu žive samo najvjerniji kršćani, a ako bi ušao netko tko nije bio kršćanin, morao se pokrstiti ili bi umro na licu mjesta. Dalje opisuje bogatstvo i ljepotu grada, ali, što je najvažnije, spominje crkvu u kojoj počiva tijelo svetog Tome Apostola koji je navodno preobratio Indiju na kršćanstvo. Nakon tog opisa, papa i ostali prisutni su podigli ruke prema nebesima i slavili Boga zbog čudesa koja i dalje radi u Indiji.² Ime grada, zapravo, podsjeća na današnji naziv jednog grada u Bangladešu po imenu „Khulna“. Moguće je da je to samo puka slučajnost, ali se već pomoću te jezične poveznice može teoretizirati da je ta osoba uistinu došla iz tog dijela svijeta, točnije Azije.

¹ Keagan Brewer, *Prester John: The Legend and its Sources* (Dorchester, 2015), 4.

² Isto, 4 – 5.

2.2. Pismo biskupa Oda iz Reimsa

Postoji još jedan spis koji potvrđuje prvu priču, no u njemu Ivan nije oslovljavan kao patrijarh (*patriarcha*), već kao nadbiskup (*archiepiscopus*). Prema tom spisu, navodi se da Ivan nije otišao iz Indije kako bi potvrdio svoje imenovanje patrijarhom, već kako bi našao nasljednika za prijestolje, jer je prijašnji vladar umro bez nasljednika. Prema tome je indijski narod želio ponuditi prijestolje bizantskom princu, no nakon što je nekoliko prinčeva umrlo na putu do Indije, bizantski car Ivan II. Komnen je odbio poslati još jednoga te je iz tog razloga Ivan odlučio otputovati u Rim. Ivan je tamo, isto kao u prethodnom spisu, održao govor o svojoj zemlji i svetom Tomi Apostolu, ali je papa bio skeptičan oko istinitosti njegovih tvrdnji sve dok se Ivan nije zakleo na Evažlje.³

2.3. Usporedba izvora

Kod prve priče se radi o spisu nepoznatog autora pod nazivom „*De Adventu Patriarchae Indorum*“, odnosno „O dolasku indijskog patrijarha“. Taj spis je po prvi puta izišao na vidjelo 1879. godine kada ga je iznio njemački filolog Friedrich Zarncke. Kod druge priče je riječ o pismu biskupa Oda iz Reimsa, koji navodi da je bio prisutan prilikom Ivanova dolaska u Rim te u prisustvu samoga pape kada mu se Ivan obraćao. Ta dva spisa nisu međusobno povezana, odnosno, nastali su neovisno jedan od drugoga, a to potvrđuje i činjenica da se razlikuju u detaljima te se još navodi i da se razlikuju po korištenom vokabularu. Ukratko rečeno, spisi su povezani samo sadržajem, odnosno događajem koji je opisan. Zbog toga je moguće da se ta dva spisa temelje na povijesnoj činjenici kada se zanemare fiktivni i fantastični detalji. Uistinu je moguće da je netko stvarno došao u Rim te se predstavio kao Ivan, ali ne iz područja koje je poznato kao „Indija“ u modernom značenju. Ta osoba je gotovo sigurno bila kršćanin, a postoje i nagađanja prema kojima je ta osoba došla iz grada Edesse⁴ koja je bila poznata po štovanju svetog Tome Apostola. Ne bi bilo začuđujuće da je to slučaj jer to ne bi bio prvi put u povijesti da je neki putnik, bio on poznat ili nepoznat, širio glasine o dalekim i stranim zemljama.⁵

³ Brewer, *Prester John*, 5.

⁴ Iz konteksta se može zaključiti da se radilo o gradu Edessi u današnjoj Turskoj, a ne Edessi u današnjoj Grčkoj.

⁵ Brewer, *Prester John*, 5 – 6.

3. „AFRIČKA TEORIJA“ PORIJEKLA LEGENDE

Takozvanu „afričku teoriju“ je prvi iznio rumunjski povjesničar Konstantin Marinescu 1923. godine te u njoj tvrdi da je Prezbiter Ivan bio vladar Etiopije koja se počela pokrštavati u 4. stoljeću i koja je kasnije odsječena od ostatka kršćanskog svijeta, odnosno Europe zbog arapskih invazija u Sjevernoj Africi, pogotovo invazija Egipta i Sudana koji su bili u neposrednoj blizini Etiopije. Unatoč izoliranosti Etiopije, na Zapadu su se širile glasine da postoji kršćanski vladar na granicama islama te da su kršćani iz tih krajeva posjećivali Jeruzalem i ostala sveta mjesta. To je vjerojatno i bio razlog širenja tih glasina te su one stvorile preuveličanu sliku Etiopije na Zapadu.⁶

Bitno je za istaknuti da se naziv „Indija“ u srednjovjekovnoj Europi koristio za mnoga mjesta, kako u Aziji, tako i u Istočnoj Africi gdje je smještena Etiopija.⁷ Zbog toga nije nemoguće da se pod nazivom „Indija“ u prethodnoj priči o Patrijarhu Ivanu misli na Etiopiju.

Ono što ide najviše u korist „afričkoj teoriji“ je da Etiopija bila jedna od rijetkih kršćanskih zemalja u srednjem vijeku u kojima su vladari bili i vjerski i svjetovni poglavari za razliku od većine europskih zemalja, izuzevši, naravno, Papinsku Državu. Upravo je Ivan prema legendi nosio obje titule kralja i vrhovnog svećenika. Također je važno napomenuti da da je izraz za kralja na lokalnim jezicima u Etiopiji bio „Zān“. Ta riječ se izgovara na sličan način kao francusko ime „Jean“ ili talijansko ime „Gian“, a oba imena su narodne varijante kršćanskog, odnosno biblijskog imena „Ivan“. Vrlo je vjerojatno da se to ime proširilo u Europu preko Mediterana gdje se ime latinizirano u „*Presbiter Iohannes*“. Zbog toga su Europljani suočeni s informacijama o Etiopiji čuli da tamo vlada kršćanski svećenik (*presbiter*) po imenu *Iohannes*, odnosno Ivan.⁸

Ova teorija ima izričitu važnost kada se govori o porijeklu samoga naziva „Prezbiter Ivan“, te se smatra da bi mogla biti istinita, no moguće je da je ta „afrička teorija“ povezana sa „azijskom teorijom“ o kojoj će se više govoriti u idućoj cjelini. Prema toj teoriji, Prezbiter Ivan je došao sa dalekog Istoka, odnosno iz Azije, ali su mu Europljani vrlo vjerojatno „prišili“ taj naziv Prezbitera Ivana zbog njegovih podviga.

⁶ Charles E. Nowell, „The Historical Prester John“, u: *Speculum* (1953), 437.

⁷ Isto, 438.

⁸ Isto, 438.

4. „AZIJSKA TEORIJA“ PORIJEKLA LEGENDE

„Azijska teorija“ je zapravo najstarija teorija o porijeklu legende o Prezbiteru Ivanu, a njezini najveći pobornici su bili njemački indolog Gustav Oppert i već spomenuti Friedrich Zarncke u kasnom 19. stoljeću. No, prije nego se započne sa njihovim viđenjem te srednjovjekovne legende, važno je prvo prikazati srednjovjekovno viđenje legende.

4.1. Prvi spomen Prezbitera Ivana

Većina povjesničara se slaže da je prvi spomen Prezbitera Ivana bio u kronikama biskupa Otona od Freisinga iz 12. stoljeća. Riječ je o spisu pod nazivom „*De Duabus Civitatibus*“, odnosno „O dvjema državama“ za koji se smatra da je nastao između 1143. i 1146. godine. Unatoč tome, preživio je samo prijepis iz 1157. godine.⁹ Također, postoje i neke zablude o prvom spomenu Prezbitera Ivana, pogotovo kada je riječ o Sabine Baring-Gouldu, čije mišljenje će biti izneseno u radu. Razlog tome je postojanje spisa koji također spominju ili bar impliciraju na osobu Prezbitera Ivana, a teško im je utvrditi godinu nastanka, kao i samom „*De Duabus Civitatibus*“.

4.1.1. Sabine Baring-Gould o „*De Duabus Civitatibus*“

Sabine Baring-Gould je bio anglikanski svećenik iz 19. stoljeća koji je napisao djelo „*Curious Myths of the Middle Ages*“ u kojem navodi i legendu o Prezbiteru Ivanu. U njoj se osvrće na pismo upućeno Manuelu I. Komnenu, ali prije toga na sam „*De Duabus Civitatibus*“ te je vidljivo da se nije kritički osvrtao na spis već ga je samo interpretirao.

Navodi se kako je katolički biskup iz „Cabala“ (biskup Hugh od Jabale¹⁰) posjetio Europu kako bi predao papi Eugenu III. izvještaj o Prezbiteru Ivanu i požalio se o padu Edesse. Biskup Hugh ističe da iza Perzije i Armenije živi kralj i svećenik zvan Ivan te govori kako su on i njegovi ljudi kršćani i to nestorijanci. Također spominje kako je on uspio pobijediti kraljevsku braću Samiarde, kraljeve Perzije i Medije te da je uspio zauzeti njihov glavni grad Ekbatanu. Ta tri kralja su se našli na bojnopolju gdje se bitka vodila tri uzastopna dana te se navodi da su sve tri strane bile spremne umrijeti radije nego pobjeći. Prezbyter Ivan je uspio natjerati Perzijance na bijeg te je izvojevao veliku pobjedu nakon krvave bitke. Nakon toga krenuo je u obranu Jeruzalema, no njegova vojska nije bila u

⁹ Brewer, *Prester John*, 6.

¹⁰ Isto, 6.

možnosti prijeći rijeku Tigris zbog nedostatka brodova. Stoga je Ivan krenuo na sjever očekujući oštre zime kako bi se rijeka zaledila i omogućila slobodan prelazak njegovoj vojsci, no on je čekao godinama i to se nije dogodilo te se bio prisiljen vratiti u svoju zemlju nakon teških vojnih gubitaka koje je prouzročila hladnoća. Spominje se da Prezbiter Ivan pripada porodici „Magi“ koja se još spominje i u Matejevom evanđelju te kojoj pripadaju i Sveta Tri Kralja. Navodi se kako on vlada istim ljudima kojima su vladali i oni te da su njegova slava i bogatstvo toliko veliki da samo koristi smaragdno žezlo.¹¹

Unatoč tomu, Sabine Baring-Gould nije u potpunosti siguran da se Prezbiter Ivan po prvi puta spominje u kronikama Otona iz Freisinga te navodi i neke druge izvore koji su, ako ne izravno spominjali, bar implicirali na postojanje Prezbitera Ivana. Jedan od tih izvora je filozof židovskog porijekla, Majmonid, koji spominje Prezbitera Ivana u jednom odlomku na kojega se referirao liječnik pape Benedikta XIII., Joshua Lorki. On spominje određene „neobične ljude“ sa Istoka kojima vlada kršćanski poglavica po imenu Preste – Cuan. Kao drugi izvor navodi Benjamina od Tudele, također židovskog porijekla, koji je proputovao Istok između 1159. i 1173. godine. On je pisao o svojim putovanjima te je spomenuo židovskog kralja koji je vladao bogatim kraljevstvom u kojemu žive samo Židovi te je to kraljevstvo smjestio usred goleme pustinje.¹² Prema ovome se može prosuditi da su i Židovi imali sličnu legendu kao i Kršćani, samo što se razlikovala vjera tog vladara.

Mišljenje Sabine Baring-Goulda da Oton od Freisinga možda nije taj koji po prvi put spominje Prezbitera Ivana je vjerojatno zasnovano na neznanju kada je on napisao „*De Duabus Civitatibus*“, no poznato je da taj spis potječe iz 1140.-ih godina. Stoga nije moguće da je Majmonid, koji je živio od 1135. do 1204.¹³ godine mogao pisati o Ivanu prije Otona iz Freisinga jer je tada bio samo dijete. Isto tako nije bilo moguće da Benjamin od Tudele spominje Ivana prije Otona iz Freisinga, jer, kao što je već spomenuto, on je proputovao Istok između 1159. i 1173. godine, a ako je spominjao osobu sličnu Prezbiteru Ivanu u svojim putopisima, to nikako nije moglo biti prije Otona.

4.1.2. Realistična interpretacija „*De Duabus Civitatibus*“

Gustav Oppert i Friedrich Zarnche su smatrali da je pravi Prezbiter Ivan iz „azijske teorije“ zapravo bio mongolski osvajač Yelü Dashi, car države Qarā-Khitai, odnosno Kara-

¹¹ Sabine Baring-Gould, *Curious Myths of the Middle Ages* (Boston, 1867), 33 – 34.

¹² Isto, 34 – 35.

¹³ Isto, 34.

Kitaj.¹⁴ Oton iz Freisinga uistinu navodi kako je biskup Gebala (Jabala) iz Sirije došao u Rim donijeti izvještaj o situaciji Crkve na Bliskom Istoku.¹⁵ Oton spominje zauzimanje grada Ekbatane, no zapravo se radilo o bitci kod Katvana (Qatwan) u blizini Samarkada.¹⁶ Ekbatana je bio glavni grad nekadašnje Medijske države koja je prestala postojati još i prije kršćanske ere, odnosno začetka kršćanstva. Nadalje, taj osvajač kojeg su Europljani smatrali Prezbiterom Ivanom, vjerojatno nije bio ni kršćanin nego sljedbenik budističke religije. Navodi se da, suprotno danim informacijama biskupa, „Prezbiter Ivan“ nije pokušao doći do Jeruzalema nakon pobjede kod Katvana, već da mu je plan bio napasti Kinu kako bi povratio dinastiju Liao na vlast nakon što su ih iz Kine protjerali Džurdži (pleme Jurchen).¹⁷

Navodi se nekoliko razloga zbog kojih se bitka kod Katvana povezuje s svjedočenjem Otona. Jedan od tih razloga je što spominje da se bitka dogodila prije nekoliko godina, a poznato je da je on svoje djelo napisao između 1143. i 1446. godine. Ta bitka se uistinu odigrala nekoliko godina prije nastanka Otonovog djela, i to 9. siječnja 1141. godine između Seldžučkog sultanata i srednjoazijske države Kara-Kitaj koju je osnovao pripadnik mongolskog plemena Kitan, Yelü Dashi, nakon bijega iz Kine. Tu bitku i sami muslimanski povjesničari nazivaju najvećom bitkom i porazom islama. Jedan od njih je i arapski srednjovjekovni povjesničar Ali Ibn al-Athir. Navodi se da su Turci Seldžuci izgubili oko 30 tisuća vojnika u toj bitci gdje su nomadi, koje se smatralo neciviliziranima, uspjeli savladati jednu od najmoćnijih muslimanskih država. Taj poraz je, naravno, izazvao nevjericu i šok koji se proširio sve do križarskih država, a preko njih i do same Europe.¹⁸

To je najvjerojatnije izvor, odnosno događaj, u izvještaju biskupa Gabale preko kojega je i Oton čuo za tog velikog ratnika koji je porazio muslimane. Pošto je vjerojatno da se naziv „Prezbiter Ivan“ proširio iz Etiopije, Europljani su već iz usmene predaje znali za njega, a ova bitka se smatrala kao iščekivano pojavljivanje te velike ličnosti. Kao što je već bilo navedeno, Yelü Dashi nije bio kršćanin, ali Europljane ništa nije sprječavalo da u njegovom liku vide izbavitelja od islama i zaštitara Svete Zemlje, a pomisao o drugim vjerama je bila mala zbog dugotrajne borbe kršćanstva i islama. To je pogotovo vrijedilo za udaljene istočnjačke vjere poput budizma.

¹⁴ Nowell, „The Historical Prester John“, 436.

¹⁵ Isto, 439.

¹⁶ Isto, 436.

¹⁷ Isto, 440 – 441.

¹⁸ Brewer, *Prester John*, 6 – 7.

Oton je također spominjao da Prezbiter Ivan vlada na Dalekom istoku, iza Perzije i Armenije te da je pobijedio kraljevsku braću Samiarde. Neki rukopisi navode ime „Saniardos“ umjesto „Samiardos“, te se može pretpostaviti da je ime „Saniardos“ povezano s imenom tadašnjeg sultana Turaka Seldžuka koji se zvao Sanjar, te je on uistinu bio taj kojega je Yelü Dashi porazio kod Katvana, iako se u Otonovom djelu spominje kao dvije odvojene osobe, odnosno dva brata.¹⁹

4.2. Zaključci o Otonovoj kronici i daljnjem spomenu Prezbitera Ivana

Već se i na samom početku legende o Prezbiteru Ivanu može zamijetiti da se ona temelji na usmenoj predaji te je zbog toga gotovo nemoguće sa potpunom sigurnošću doći do njenoga izvora, a pogotovo ne pomoću oskudnog broja dokaza, a jedan od njih je i kronika Otona iz Freisinga. Kao dokaz da se legenda prenosila usmenim putem se može uzeti i sama frazeologija kojom se Oton koristio u svom djelu te se vidi da mu je naziv „Prezbiter Ivan“ još od prije poznat. To se upravo vidi u dijelu spisa kada je predstavio Prezbitera Ivana i onda nadodao: „kako su se, uistinu, navikli ga zvati.“²⁰

Navodi se kako ni sam papa Eugen III. nije pokušao uspostaviti kontakt s Prezbiterom Ivanom, iako je uočljivo da je ozbiljno shvatio izvještaje o lošoj situaciji kršćanstva na Bliskom Istoku. Upravo je on pozvao Drugi križarski rat 1. prosinca 1145. godine. Osim onog Otonovog, ne nalazi se niti jedan drugi spomen Prezbitera Ivana za vrijeme trajanja pontifikata Eugena III. To sve dovodi do zaključka da papa Eugen III., kao ni ostali europski vladari koji su čuli vijest o pobjedi Prezbitera Ivana, nisu ozbiljno shvaćali te glasine, jer da jesu, sigurno bi postojali pokušaji uspostavljanja kontakta, pa čak i saveza s Prezbiterom Ivanom zbog moguće pomoći križarima u Svetoj Zemlji, kao i kršćanskim zemljama koje su bile u ugroženom položaju. Prezbiter Ivan je, također, bio odsutan iz spisa vezanih uz križarske ratove sve do Petog križarskog rata. Ne spominje se čak ni u djelima nadbiskupa Vilima Tirskog koji je bio na savršenom geografskom položaju, u današnjem Libanonu, gdje je mogao načuti neke glasine o Prezbiteru Ivanu. Nadalje, ne spominje se ni u djelima povjesničara Geralda iz Walesa iako su njegova djela bila poznata po tome što sadržavaju legende i razna čudesa. Naravno da je moguć razlog tomu činjenica da nije vjerovao u istinitost te legende. Može se zaključiti da bi legenda o Prezbiteru Ivanu bila vrlo mali i

¹⁹ Brewer, *Prester John*, 7.

²⁰ Isto, 7.

nebitni dio povijesti da nije bilo onog poznatog pisma upućenog bizantskom caru Manuelu I. Komnenu između 1165. i 1170. godine.²¹

4.3. Kitansko carstvo i pokrštavanje nomadskih plemena

Gotovo je sigurno da se Yelü Dashi poistovjećuje sa osobom Prezbitera Ivana u kronici Otona iz Freisinga te se nameće pitanje i njegove povijesti, kao i povijesti njegovoga naroda. Kitanska plemena nisu bila brojna i prvotno su živjela u stepi zapadne Mandžurije te su pripadala jugoistočnoj grani mongolskih plemena.²² Do uzdignuća njihovog plemena dolazi u 10. stoljeću kada je Yelü Ambagan osnovao Kitansko Carstvo u sjevernom dijelu Kine te je ono bilo poznato pod kineskim nazivom Liao, što bi se moglo prevesti kao „željezno carstvo“. To carstvo je uspjelo očuvati neovisnost, dok su druga mongolska plemena bila pripojena kineskom carstvu Song u drugoj polovici 10. stoljeća. Vrlo je bitno istaknuti da su se Kitanci, za razliku od ostalih nomada, „civilizirali“, odnosno prihvatili dijelove kineske kulture, kao što je na primjer feudalizam ili pismo, a u službu su primali brojne učene Kineze.²³ Što se tiče njihove vjere, potvrđuje se da su prihvatili budizam, no postojala su i druga nomadska plemena koja su prihvatila kršćanstvo. Takvo pleme su bili Keraiti koji 1009. godine prihvaćaju nestorijanstvo te se navodi da su oni bili najveće i najciviliziranije mongolsko pleme u istočnom dijelu Središnje Azije. Procjenjuje se da ih je brojilo oko 400 tisuća. Oni su se, prema legendi, pokrstili zato što je njihov kan bio izgubljen u pustinji te mu se ukazao sveti Srđ (koji se često povezuje i svetim Bahom). Kan se tada pokrstitio i uzeo ime Marguz, odnosno, Marko. Otprilike u isto to vrijeme se pokrstilo i pleme Ongut, za koje se smatra da su nasljednici poznatih Huna. Pleme Ongut je živjelo uzduž Kineskoga zida. Prihvatili su nešto od kineske kulture, ali su odbijali njihovu ideologiju i duhovni život, odnosno vjeru. Zbog toga se navodi da su bili u dobrim odnosima s Nestorijanskom Crkvom. Uz njih, još nekoliko plemena se pokrstilo te je kršćanstvo sve više raslo na Istoku. To je sve bez sumnje utjecalo na širenje legende o Prezbiteru Ivanu u Europi te je to moguć razlog zašto se Yelü Dashi nametnuo (iako slučajno i bez njegova znanja) kao taj legendarni kršćanski vladar.²⁴ Samo Kitansko Carstvo, iz kojega on potječe, izdržalo je do 1125. godine, kada je palo pod navalom Džurdža. Zbog svih ovih navedenih plemena, može se zaključiti da su se s razlogom širile glasine o kršćanstvu na Istoku, iako su one bile

²¹ Brewer, *Prester John*, 7-8.

²² Lev Nikolaevich Gumilev, *Search for and Imaginary Kingdom: The Legend of the Kingdom of Prester John* (Cambridge, 2009), 54.

²³ Isto, 58 – 59.

²⁴ Isto, 96 – 97.

preuveličane, te da se nije uopće radilo o jednom kršćanskom carstvu Prezbitera Ivana, već o skupini nomadskih plemena koja su se borila za očuvanje vlastitog načina života, osobito od utjecaja kineske kulture i vjere.²⁵

4.4. Osnutak Karakitanske države i nagađanja o vjeri

Država Kara-Kitaj je nastala zbog pripadnika naroda Kitan koji je pobjegao pred navalom Džurdžina u sjevernoj Kini. Oni su krenuli na zapad gdje su se susreli s Turcima Seldžucima. Vladar te novostvorene države je nosio titulu „Gur Kan“, što u prijevodu znači „kralj svijeta“. Njihova država se prostirala od Balkaškog jezera u današnjem istočnom Kazahstanu na sjeveru do Hotana u današnjoj zapadnoj Kini na jugu te od jezera Lop Nor na istoku, također u Kini, do rijeke Sir-Darja na zapadu. Nagađanja da je Yelü Dashi bio kršćanin su vjerojatno postojala zbog širenja nestorijanstva nakon izгона carigradskog patrijarha Nestorija na Istok, što je bila posljedica ekumenskog sabora u Efezu 431. godine. Također je poznato da je nestorijanac pod imenom A-lo-pen došao propovijedati u Kinu oko 635. godine te je ono počelo tamo rasti sve dok nisu počeli progoni pod dinastijom Tang. Do 1000. godine nije preživjela niti jedna nestorijanska crkva u Kini, ali se vjera održala u obližnjim zemljama sve do vladavine Timur Lenka u 14. stoljeću koji nije dijelio vjersku toleranciju Džingis-kana.²⁶

Bar Hebraeus također tvrdi da su se pokrstili mongolski Keraiti, no on taj događaj smješta u 1007. godinu, te da su oni ostali nestorijanci sve do 13. stoljeća. Richard Henning, pak, tvrdi da su Keraiti i Karakitanci zapravo jedan te isti narod, no to je pogrešno zato što je poznato da je Yelü Dashi došao iz sjeverne Kine, a u Kini je nestorijanstvo izumrlo dugo prije njega te je dvorska religija tamo bila budizam. No ipak, moguće je da su neki pripadnici njegove vojske u bitci kod Katvana bili nestorijanci zato što je pod njegovom vlašću bilo nekoliko istočnih kršćanskih naroda. No, ne može se tvrditi da je on zbog toga planirao pohod na Jeruzalem, kao što se navodi u Otonovoj kronici. Smatra se da je Karakitanska država osnovana samo kako bi bila polazišna točka s koje bi se ponovno zauzela sjeverna Kina. Yelü Dashi je umro 1143. godine, prije realizacije svojih planova, te je država izgubila na važnosti. Godine 1218. ona je pripojena carstvu Džingisa-kana.²⁷

²⁵ Gumilev, *Search for and Imaginary Kingdom*, 101.

²⁶ Nowell, „The Historical Prester John“, 441 – 443.

²⁷ Isto, 443 – 444.

5. PISMO BIZANTSKOM CARU MANUELU I. KOMNENU

Najvažniji spis o Prezbiteru Ivanu, kronološki nakon kronike Otona iz Freisinga, zacijelo je pismo koje je navodno poslao sam Prezbiter Ivan bizantskom caru Manuelu I. Komnenu koji je vladao od 1143. do 1180.²⁸ Nije lako utvrditi točnu starost tog pisma jer postoje samo dvije naznake. Jedna se može naći u kronikama redovnika Alberika iz Trois-Fontainesa koji je smatrao da je pismo poslano 1165. godine, no zbog činjenice da je on to pisao 70 godina nakon toga, narušava se pouzdanost tog izvora. Druga naznaka je pisani dodatak jednoj kopiji tog pisma iz 13. stoljeća u kojem se navodi da je pismo poslano oko 1170. godine. Friedrich Zarncke je, međutim, smatrao da je ovo pismo svakako moralo nastati prije 1177. godine jer je to godina kada je papa Aleksandar III. poslao svoj odgovor na njega.²⁹ Navodi se kako je pismo moguća latinska krivotvorina zato što ne postoji kopija na grčkom jeziku i jer je pismo puno snishodljivih komentara na račun Grka. Danas latinska verzija pisma postoji u najmanje 469 rukopisa od kojih su 234 na originalnom latinskom, sa oko 30 kopija iz 12. stoljeća.³⁰

Sabine Baring-Gould temeljitije proučava kronike Alberika iz Trois-Fontainesa koji navodi kako su 1165. upućena pisma Prezbitera Ivana raznim kršćanskim vladarima, kao što je već spomenuti Manuel I. Komnen, ali se još navodi i Fridrik I. Barbarossa. Nadalje, piše da su slična pisma upućena papi Aleksandru III., francuskom kralju Luju VII. te portugalskom kralju čije ime se ne spominje, ali prema vremenu se može pretpostaviti da je riječ o Afonsu I. Ta pisma se spominju u kronikama, a pisane su i pjesme koje su pjevane širom Europe.³¹ Budući da se ta pisma ne navode ni u jednoj drugoj literaturi, slaba je vjerojatnost da su ti vladari primili slična pisma, već da su ta pisma koja spominju kronike zapravo to isto pismo koje je postalo poznato širom Europe.

Što se tiče samog sadržaja pisma, u njemu Prezbiter Ivan pozdravlja cara Manuela I. Komnena, ali ističe sumnju u njegovu vjernost pravoj vjeri zbog toga što kruže glasine da ga na njegovom dvoru smatraju poput Boga samoga. Nadalje se Ivan hvali svojom moći i bogatstvom te obiljem svoje zemlje u kojoj postoje brojna čudesa i legendarna bića koja su očito preuzeta iz ranijih legendi i mitova, kao i sam izvor mladosti koji se također spominje. Osim toga, opisuje i svoju vlast u kojoj objedinjava uloge vjerskog i svjetovnog poglavara te predstavlja svoju vlast kao teokratsku, a svoju zemlju kao kršćansku utopiju. Nadalje,

²⁸ Baring-Gould, *Curious Myths*, 35.

²⁹ Brewer, *Prester John*, 10.

³⁰ Isto, 8 – 9.

³¹ Baring-Gould, *Curious Myths*, 35 – 36.

Prezbiter Ivan upozoravajućim tonom govori o apokalipsi koja će snaći Europu zbog nemorala koji tamo vlada.³² Sadržaj tog pisma je izrodio brojne teorije koje pokušavaju racionalno objasniti to pismo koje je samo po sebi iracionalno jer sadrži fantastične elemente.

5.1. „Nestorijanska teorija“

Sabine Baring-Gould navodi kako je moguće da se legenda o Prezbiteru Ivanu temelji na izvještaju o uspjesima nestorijanstva na Istoku koji je došao do Europe. Također navodi da postoje naznake koje ukazuju na to da je pismo zapravo nestorijanska krivotvorina. Prema njemu, za to postoji više razloga. Jedan od tih razloga je da su osjećaji u pismu očito neeuropski, a može se čak reći i protueuropski. Također, Istok se prikazuje vrlo slikovito i utopistički, dok se Rim u pismu podcjenjuje što, kako Baring-Gould smatra, nije bio izraz zapadnjačkih osjećaja. Istok se općenito veliča u vjerskom i umjetničkom pogledu, ali se također vidi i određeno nepoznavanje europske geografije. No ono što najviše navodi na nestorijanstvo u pismu su smještaji patrijarhata, kao i veličanje svetog Tome Apostola koji je vrlo bitan nestorijanstvu. Također, i sama povijest Nestorijanske Crkve također može ukazivati na to da je legenda, kao i pismo, poteklo s Istoka te se proširila po Europi. Ta povijest počinje kada je antiohijskog svećenika Nestorija car proglasio carigradskim patrijarhom. Nestorije je 428. godine počeo negirati, odnosno odbijati teoriju o hipostatskoj uniji, odnosno o sjedinjenosti dvije naravi, božanske i ljudske, u osobi Isusa Krista. Ime cara nije navedeno, ali se prema godini može zaključiti da je riječ o Teodoziju II. Godine 431. se Treći ekumenski sabor Crkve u Efezu, u Maloj Aziji, odriče učenja Nestorija i ono je proglašeno heretičnim. Nestorije je prognan na Istok te se oko njegovog učenja oformila Nestorijanska Crkva.³³

5.2. „Teorija carske propagande“

Suvremeni britanski povjesničar Bernard Hamilton teoretizira da se pismo izrodilo iz svađe između dvije najvažnije osobe zapadnog dijela Europe tog vremena. U pitanju su, naravno, papa Aleksandar III. i car Svetog Rimskog Carstva Fridrik I. Barbarossa. On navodi da je pismo zapravo rezultat carske propagandne taktike koja je trebala ugroziti autoritet Svete Stolice. On u toj teoriji nalazi smisao zato što je u pismu kraljevstvo Prezbitera Ivana prikazano kao savršena utopija za kršćane te kao apsolutna suprotnost Europi. U središtu te

³² Baring-Gould, *Curious Myths*, 36 – 45.

³³ Isto, 47 – 48.

Ivanove države leži jedna osoba koja spaja funkcije svjetovnog i crkvenog, odnosno vjerskog poglavara. Prema tome, Hamilton navodi, pismo propagira cezaropapizam, odnosno sustav koji objedinjuje moć svjetovnog i crkvenog poglavara u osobi državnog vladara. Barbarossa je zasigurno imao to u cilju što potvrđuju i njegovi postupci. Jedan od takvih postupaka je bio izgradnja kulta oko Sveta Tri Kralja, a još jedan je kanonizacija Karla Velikog 1165. godine. Kao cilj tog pisma, osim narušavanja papinskog ugleda, bio je da se Europi približi koncept da Crkva i država u istim rukama uzrokuju sklad kakav je opisan u pismu. Hamilton zaključuje da je pismo pisano pod savjetništvom Rainalda iz Dassela, nadbiskupa Kölna koji je bio velik pristaša cara Fridrika. On, pak, ne temelji svoje pretpostavke samo na sadržaju pisma već navodi da ga je usporedio s ostalim propagandnim materijalom koji je dolazio iz carevog užeg kruga povjerenika. Na žalost, Hamilton ne navodi niti diskutira te ostale materijale, kao niti jedan drugi spis u kojemu se spominje Prezbiter Ivan, tako da je potrebno izvršiti daljnje istraživanje u svrhu dokazivanja teorije. Jedan od tih mogućih spisa je „*Versus Angelisci Finem*“ koji predviđa propast pape Aleksandra III. te ima slične teme i motive kao već spomenuto pismo. U tom spisu se također spominju čudesa Istoka i utopističko društvo.³⁴

5.3. „Alegorijska teorija“

„Alegorijsku teoriju“ je iznio Talijan Leonardo Olschki 1931. godine. On smatra da je uzaludno geografski tražiti kraljevstvo Prezbitera Ivana iz poznatog pisma Manuelu I. Komnenu jer smatra da je to pismo samo odraz utopističkih čežnji nekog srednjovjekovnog svećenika te da to pismo nema nikakve veze s pravim, povijesnim i geografskim kraljevstvom i osobom. Taj svećenik je vjerojatno smatrao da nije nemoguće ostvariti društvo slično onom opisanom u pismu. Olschki pretpostavlja da su čudesa, čudovišta i razni fantastični elementi stavljeni u pismo kako bi se zaintrigiralo čitatelje jer je taj svećenik smatrao da nitko ne bi bio zainteresiran čitati običnu propovijed. Ukratko, svrha tog pisma je bila poboljšati moral srednjovjekovne Europe no to pismo je shvaćeno suviše doslovno.³⁵

Ova teorija se u potpunosti temelji na sadržaju spomenutog pisma u kojem se izražava sumnja zapadnjačkoj predanosti vjeri. Olschki također smatra da je opis Prezbitera Ivana kao vjerskog i svjetovnog poglavara zapravo referenca na zavadu cara Fridrika i pape Aleksandra III. koja je eskalirala upravo 1165. godine, što je moguća godina iz koje je pismo poteklo. No, u zapadnoj Crkvi je postojao i raskol koji se dogodio 1164. godine kada je car Friedrich I.

³⁴ Brewer, *Prester John*, 11.

³⁵ Nowell, „The Historical Prester John“, 437.

Barbarossa proglasio Paskala III. kao protupapu Aleksandru III. Takvo što se ne bi moglo dogoditi u državi koja je opisana u pismu. Zaključci ove teorije su možda suprotni od onih u „teoriji carske propagande“ jer je u onom slučaju svjetovna i vjerska uprava trebala pripadati vladaru države, dok se po ovoj teoriji može izvući i suprotna mogućnost, a to je da se obje ovlasti spajaju u osobi pape. Unatoč tome, zapadnu Crkvu je više zanimala pobjeda nad islamom nego reformacija te se zbog toga na Prezbitera Ivana nije gledalo kao na nekog svetca koji dolazi da spasi Europljane od grijeha već kao na mogućeg saveznika u ratu protiv islama.³⁶

5.4. Usporedba Ivana iz pisma i Yelü Dashija

Postoji još jedna teorija koja je spojila osobe Prezbitera Ivana iz pisma Manuelu I. Komnenu i već spomenutog vladara Karakitanaca, Yelü Dashija, koji se već navodi kao mogući Prezbyter Ivan iz Otonove kronike. Kao mogući autor pisma se navodi nadbiskup Kristijan iz Mainza te se spominje da se on vjerojatno prisjetio Yelü Dashija i dao mu atribute Prezbitera Ivana. Ivanovo carstvo se sastojalo od mnogo naroda i vjera u kojem je postojala pravda i zadovoljština unatoč svim različitostima. Pravo carstvo Yelü Dashija je uistinu bilo raznoliko te je sadržavalo brojne vjere kao što su budizam, islam, kršćanstvo, judaizam, konfucionizam, manihejstvo te šamanizam. Nadalje, ta pravda kojom se Prezbyter Ivan hvali u pismu se također pripisuje Yelü Dashiju u kineskim i muslimanskim izvorima.³⁷

5.5. Odgovor pape Aleksandra III.

Iako to pismo nije poslano papi Aleksandru III., on je na njega 1177. godine odlučio odgovoriti nakon pobjede Lombardskog saveza nad carem Fridrikom I. Barbarossom, što je dosta popravilo položaj Svete Stolice u Europi. Aleksandar III. se u tom pismu obraćao većinom na prijateljski način, ali je savjetovao Prezbitera Ivana da se ne hvali svojom veličinom te da se mora skrušiti pred nasljednikom svetoga Petra. On je za glasnika odabrao svog liječnika Filipa koji je već prije putovao na Istok, ali o njegovoj daljnjoj sudbini se ništa ne zna, kao ni o lokaciji prema kojoj se zaputio.³⁸ Ne zna se je li papa Aleksandar III. uopće pročitao to pismo, no evidentno je da je znao za njega i njegov sadržaj, a njegov odgovor je mogao biti dio njegove borbe protiv carske propagande, ako se uzme da je ta teorija o pismu istinita.

³⁶ Nowell, „The Historical Prester John“, 438.

³⁷ Isto, 444.

³⁸ Isto, 445.

6. PREOKRET INTERESA S BLISKOG NA DALEKI ISTOK

Trinaesto stoljeće i početak mongolskih navala doveli su do promjene u europskoj percepciji svijeta. Europljani nisu više gledali na Arape kao svoje vječne neprijatelje, nego su sad uvidjeli da postoji i još jedna prijatelja sa Istoka. Iz tog razloga su slani brojni misionari na Istok kako bi preobratali Mongole i prikupljali informacije o njima. Prezbiter Ivan se spominje u brojnim spisima iz tog razdoblja jer su se tada europski pisci zapitivali o zasluženosti njegove legendarne slave. Među njima je bilo i skeptika poput Vilima iz Robrucka i Odorika iz Pardenona, no bilo je i onih koji su još više širili legendu o Prezbiteru Ivanu. Među njima su, naravno, bili Marko Polo i John Mandeville. Oni su bili izrazito poznati, što je pomoglo širenju Ivanove slave. Skeptici i nisu bili baš poznati, a čak ni oni nisu mogli biti u potpunosti sigurni da Prezbiter Ivan ne postoji ili da nije nikad ni postojao. Tolika je bila slava Marka Pola i Johna Mandevillea da su se akademski pisci ranog novog vijeka oslanjali na njih kao velike autoritete što se tiče geografije. To je pomoglo preživljavanju³⁹ legende Prezbitera Ivana i izvan okvira srednjega vijeka.

Vilim iz Robrucka, franjevac koji je poslan na Istok među Mongole, piše o jednom nestorijanskom pastiru koji predvodi kršćane na Istoku. Navodi kako su nestorijanci često preuveličavali činjenice te su čak širili glasine o tome da su neki mongolski kanovi kršćani, samo zbog toga što su bili vjerski tolerantni. Isto tako su širili glasine o kralju Ivanu, no kad je Vilim došao u tu zemlju, nitko nije znao ništa o njemu osim nekolicine nestorijanaca. Također je čuo glasinu da Ivan ima brata po imenu Unc. Tu osobu također spominje i Marko Polo, koji Unk-kana poistovjećuje s Prezbiterom Ivanom kojemu su Mongoli plaćali danak. Marko Polo piše da je Prezbiter Ivan, odnosno Unk-kan, primjetio kako Mongola ima previše te ih je namjeravao rastjerati. Oni su tada pobjegli na sjever gdje je njihov vođa postao Džingis-kan, koji je porazio i ubio Prezbitera Ivana. Sirijski kroničar Bar Hebraeus također poistovjećuje Unk-kana sa Prezbiterom Ivanom te opisuje vrlo sličnu priču onoj Marka Pola, no u ovom slučaju, Džingis-kan je vjerno služio Ivanu, dok mu Ivan nije počeo zavidjeti te ga je planirao ubiti. Prezbiter Ivan doživljava sličnu sudbinu kao u priči Marka Pola. Džingis-kan ga ubija i porobljava mu obitelj. Navodi se kako mu je sam Bog oduzeo prijestolje jer je oženio nevjernicu i napustio pravu vjeru.⁴⁰

³⁹ Brewer, *Prester John*, 141.

⁴⁰ Baring-Gould, *Curious Myths*, 49 – 52.

7. PRESELJENJE LEGENDE U AFRIKU I NJEZIN KRAJ

Do takozvane preobrazbe Prezbitera Ivana dolazi zbog realističnih priča putopisaca kao što su to bili Marko Polo ili Giovanni iz Plano Carpinija te je on zbog toga smješten u Afriku, za razliku od prijašnjih fantastičnih prikaza koji su ga smještali u Aziju.⁴¹ Ti putopisci su htjeli otkriti istinu o Prezbiteru Ivanu te slučajno okreću smjer popularnog vjerovanja u tu ličnost. To je zbog toga što su spominjali ljude u Etiopiji, koju su zvali „Središnja Indija“, koji su služili kršćanskom vladaru. Marko Polo navodi da je pravi vladar Etiopije sam Krist, no da njome upravlja šest kraljeva od kojih su tri kršćanska. Također se navodi kako je biskup Jordan (Jordanus) u svojem opisu svijeta imenovao Abisiniju, odnosno Etiopiju kao kraljevstvo Prezbitera Ivana. To je bilo dosta rašireno mišljenje koje je bilo potvrđeno pojavom etiopskih izaslanika na europskim dvorovima. Čak se navodi i da je otkriće Rta dobre nade povezano s željom Portugalaca da pokrenu diplomatski odnos s Prezbitrom Ivanom. Portugalski kralj Ivan II. je poslao dva čovjeka koji su poznavali orijentalne jezike kroz Egipat u Etiopiju. Prema izvještajima, vlast i moć ovoga monarha je također bila preuveličana. Smatralo se da se njegova vlast proteže i preko Arabije i Azije sve do Kineskog zida. Unatoč tome, širenje geografskog znanja je uvelike smanjilo područje nad kojim se vjerovalo da je vladao Prezbitar Ivan.⁴² Može se reći da je u ovom trenutku legenda postala više od lika Prezbitera Ivana. On je postao simbol kršćanstva, odnosno kršćanskog svijeta koji je još neistražen. Osim toga, „Prezbitar Ivan“ postaje i doslovna titula kojom su se opisivali kršćanski vladari izvan Europe.⁴³

7.1. Susret Europe i Etiopije

Do kraja 13. stoljeća, Etiopija kao kršćanska zemlja je bila u prijateljskim odnosima s islamom, i što se tiče vanjske i unutarnje politike. To može biti jedan od razloga zašto legenda o Prezbiteru Ivanu nije prije smještena u Afriku. Etiopija tada nije bila prijateljska islamu, a Europa je tražila saveznika. Nakon toga, etiopski vladar Wedem Ra'ad je navodno 1306. godine poslao delegaciju od 30 Etiopljana u Europu, gdje su trebali sklopiti protuislamski savez. U to vrijeme se Prezbitar Ivan počinje smještati u Etiopiju. Može se zaključiti da je

⁴¹ Manuel João Ramos, *Essays in Christian Mythology: The Metamorphosis of Prester John* (New York, 2006), 74.

⁴² Baring-Gould, *Curious Myths*, 52 - 53.

⁴³ Brewer, *Prester John*, 2.

sukob kršćanstva s islamom uvelike utjecao na smještaj legendarnog vladara.⁴⁴ To zbližavanje Etiopije i Europe je postalo zamjetno kada su redovnici iz Etiopije prisustvovali saboru u Konstanzi koji je trajao od 1414. do 1418. godine, te na koncu kojega je papom proglašen Martin V. Tu se radilo o trojici Etiopljana koja su nosila kršćanska imena Petar, Bartol i Antun.⁴⁵ Kroz 14. i 15. stoljeće, Etiopljani su i sami prisvojili legendu o kršćanskom kralju s Istoka te su preobrazili svoju zemlju u kraljevstvo Prezbitera Ivana. Kontakt Etiopije i Europe kroz ta dva stoljeća je stvorio sliku Etiopije kao zemlje kojom vlada kršćanski Prezbiter Ivan koji je bio u mogućnosti postati velika prijateljica islamu.⁴⁶

7.2. Susret Portugalaca i Etiopljana

Kao jedan od glavnih razloga zašto su Portugalci pod vodstvom Henrika Pomorca oplovili Afriku u ranom 14. stoljeću se navodi kao taj da su htjeli naći put do Etiopije i osigurati potporu Prezbitera Ivana protiv islamske prijateljice. Bilo je nekoliko pokušaja doseganja Etiopije, no svi su bili bezuspješni sve do 1508. godine kada Portugalci uspješno dolaze u Etiopiju. Nedugo zatim, etiopski regent Eleni šalje izaslanike u Portugal te su se tako formalno uspostavili diplomatski odnosi dviju država. Portugal uzajamno šalje svoje izaslanike 1521. godine. Taj odnos je uzrokovao veliko širenje znanja o Etiopiji te se zbog toga može naći velika količina pouzdanih izvora o Etiopiji iz tog vremena. Za to su pogotovo bili vrlo bitni etiopski izaslanici Matewos i Zagä Za'āb koji su došli u Lisabon 1514. i 1527. godine. Oni su tamo vrijeme proveli u društvu svjetovne i crkvene elite te su pisali izvještaje o kršćanstvu u Etiopiji. Na taj su način Etiopljani izravno utjecali na europsko poimanje svijeta.⁴⁷

Portugalci i Etiopljani su od susreta bili jednaki u svojim očima i vidjeli su se kao saveznike protiv islama. To je savezništvo potrajalo te se Portugal umiješao u islamsku invaziju Etiopije sredinom 16. stoljeća. Ta pobjeda je bila vjenčana kruna dugog procesa uzajamnog otkrivanja tih dviju zajednica na suprotnim kontinentima koje su jedna za drugu vjerovala da pripadaju istom kršćanskom svijetu. Nakon toga je uslijedio period prijateljstva kada su se portugalski vojnici koji su branili Etiopiju naselili kod mjesta Tigraj gdje su dobili zemljišna prava i dozvoljena im je ženidba sa lokalnim ženama, kao i sloboda odgajanja

⁴⁴ Matteo Salvatore, „The Ethiopian Age of Exploration: Prester John's Discovery of Europe, 1306 – 1458“, u: *Journal of World History* (2011), 601 – 602.

⁴⁵ Salvatore, „The Ethiopian Age of Exploration“, 610 – 611.

⁴⁶ Matteo Salvatore, „The Jesuit Mission to Ethiopia (1555 – 1634) and the Death of Prester John“, u: *World-Building and the Early Modern Imagination*, ur. Allison B. Kavey (New York, 2010), 5 – 7.

⁴⁷ Isto, 7 – 8.

vlastite djece u katoličkom duhu. S druge strane, nekolicina etiopskih redovnika se preselila u Rim u samostan *Santo Stefano degli Abissini*. Oni su tamo uživali podršku pape. To su bili znakovi vjerske tolerancije prema kršćanima drukčijeg obreda.⁴⁸

7.3. Isusovačka misija u Etiopiji

U ranom novom vijeku dolazi do zaoštavanja odnosa Katoličke i Etiopske Crkve zbog toga što je Katolička Crkva optuživala Etiopsku Crkvu da se previše oslanja na Egipatsku Koptičku Crkvu, umjesto na Katoličku, te ju je i sam Ingacije Loyola osudio. Godine 1555. je započela isusovačka misija koja je za cilj imala preobraćenje Etiopije na katolički obred. To je samo narušilo europsko-etioipski odnos koji je utemeljen za vrijeme renesansnog razdoblja. Upravo zbog isusovačkog uplitanja u vjerske poslove Etiopije Etiopljani, iako su bili kršćani, bili su tretirani poput nevjernika zbog pokušaja uvođenja europskih standarda u zemlju protiv volje lokalnog stanovništva. Europsko viđenje Etiopljana se mijenja iz onog kao braće kršćana u heretike koje treba preobraziti. To je zasigurno uzrokovao strah od daljnjeg širenja hereze zbog reformacijskog pokreta u Europi.⁴⁹

U Etiopiji se u međuvremenu pojavio interes za europskom tehnologijom i oružjem. Isusovci su na to pozitivno gledali jer su pomoću uvoza zapadnjačke tehnologije mogli predstaviti katoličanstvo kao put u napredak. Upravo je taj uvoz tehnologije bio najuspješnija komponenta njihove misije u Etiopiji.⁵⁰ Nadalje, isusovačka misija u Etiopiji u neku ruku i uspijeva kad je etiopski car, odnosno neguš, Susemios I. odlučio prihvatiti katoličanstvo pod utjecajem misionara Pedra Páeza 1621. godine. Car je to javno obznanio 1624. godine te je došlo do teške represije etiopskih tradicija i institucija. Crkve su bile zatvarane i ponovno posvećene kao katoličke, rastava braka je bila zabranjena, kao i obrezivanje. Svime time je odnos tih dviju kršćanskih zajednica bio nepopravljivo poremećen te se iz prvotno prijateljskog odnosa pretvorio u otvoreno neprijateljski. U samoj je zemlji došlo do raskola, pogotovo među plemstvom, te je započeo građanski rat. Godine 1632., Susemios I. je abdicirao u korist svoga sina Fasilidesa koji se vratio staroj vjeri. Isusovcima je bio zabranjen dolazak na etiopski dvor te su oni proganjani i istjerani iz zemlje. U Etiopiji je uslijedio period izolacionizma te je isusovačka misija uništila ekumensku viziju kršćanstva ranijeg razdoblja. Odlaskom isusovaca, portugalska zajednica u Etiopiji je ostala bez potpore te je nakon nekoliko godina gotovo nestala. Tijekom isusovačkog perioda u Etiopiji je došlo do kulturnog

⁴⁸ Salvatore, „The Jesuit Mission to Ethiopia“, 12 – 13.

⁴⁹ Isto, 1 – 3.

⁵⁰ Isto, 11 – 12.

pomaka i modernizacije, a stečena je i velika količina znanja o Etiopiji. Pisana su brojna povijesna i društvena djela, a prevedeni su i brojni vjerski tekstovi. Legenda o Prezbiteru Ivanu je polako izumrla, ali se može i reći da je ona nasilno „ubijena“ onog trenutka kada su se dvije kršćanske zajednice prestale smatrati ravnopravnima.⁵¹

7.4. Pismo caru Karlu V. Habsburgu

Godine 1530., tijekom proslave svoje carske krunidbe u Bologni, car Svetog Rimskog Carstva i španjolski kralj Karlo V. Habsburg, kako navodi njegov osobni biograf Ludovico Dolce, primio je pismo od Prezbitera Ivana, najmoćnijeg azijskog kralja koji navodi da se pokrstio i proglasio se carskim vazalom kao i vjernim slugom pape. Michael Uebel komentira kako je višestoljetni europski san o kršćanskom Istoku imaginarno ispunjen u obliku, kako navodi autor, političke propagande. Karlo V. Habsburg je tvrdio da su mnogi vladari prije njega stupali u kontakt s Prezbitrom Ivanom, ali je on bio poseban u svojoj sigurnosti kojom je proglasio svoju vladavinu nad kršćanskim svijetom. Car Karlo V. to čak nije ni neopravdano tvrdio ako se u obzir uzme golema količina posjeda u svijetu pod upravom dinastije Habsburg. Ovo je posljednji put da se tvrdi kako se Prezbitar Ivan izravno obraća nekom vladaru te je ovaj događaj, isto kao i isusovačka misija u Etiopiji, legendu o Prezbiteru Ivanu privela kraju.⁵² Podatak u pismu da se Prezbitar Ivan pokrstio je možda povezan s činjenicom da se etiopski vladar Susemios I. preobratio na katoličanstvo devet godina prije Karlove krunidbe, odnosno proslave krunidbe u Bologni.

⁵¹ Salvatore, „The Jesuit Mission to Ethiopia“, 30 – 32.

⁵² Michael Uebel, „Imperial Fetishism: Prester John Among the Natives“, u: *The Postcolonial Middle Ages*, ur. Jeffrey J. Cohen (New York, 2000), 270.

8. ZAKLJUČAK

Može se zaključiti da je legenda o Prezbiteru Ivanu imala velik utjecaj na Europu u srednjemu vijeku sve od prvog spomena njegova imena, a moguće i prije, pa tako i na početku ranog novog vijeka kada Europa počinje uspostavljati veze s udaljenijim krajevima svijeta, pogotovo Afrike. Iako je ličnost, odnosno legenda Prezbitera Ivana i dalje relativna nepoznanica, tada je bila još veća te je zapanjujuće kako je nešto, vjerojatno izmišljeno, utjecalo na toliko europskih pothvata, poput istraživanja Azije ili oplovljivanja Afrike. Može se vidjeti koliku je važnost imala kada se polemizira o mogućoj krivotvorenosti pisma Manuelu Komnenu. Ono je moglo biti krivotvoreno iz više razloga, svaki bitan i povezan s nekom velikom europskom ličnošću kao što su to bili papa Aleksandar III., rimsko-njemački car Fridrik I. Barbarossa, pa čak i rimsko-njemački car Karlo V. Habsburg, no u njegovom slučaju se radi o drugom pismu Prezbitera Ivana koje govori o njegovom pokrštavanju i prihvaćanju rimsko-njemačkog cara kao svog suverena i pape kao legitimnog nasljednika svetog Petra. Nije začuđujuće ni da je legenda privukla pozornost jednog od najvećih europskih putopisaca, Marka Pola, koji je i sam tražio kraljevstvo Prezbitera Ivana po Aziji i Africi. Može se reći da legenda uzima novi zamah u 13. stoljeću te ona tada postaje puno više od jedne osobe. Prezbyter Ivan postaje reprezentacija kršćanstva izvan Europe te jedna slika ekumenskih tendencija Europljana. Ta slika se, međutim, kviri te kako vjerska tolerancija između samih kršćana slabi, ona postepeno nestaje. To se događa zbog sve žešćih i nasilnijih pokušaja Isusovačkog reda da preobradi Etiopiju na katolički obred pri čemu im je uveliko pomoglo etiopsko zanimanje za europsku tehnologiju. Tako su isusovci mogli nametnuti ideju da katoličanstvo dovodi do tehnološkog i društvenog progresa te je to zapravo bio i najuspješniji dio njihove misije. Unatoč tome, u zemlji izbija građanski rat koji vraća staru vjeru, a odnos Europljana i Etiopije je bio nepopravljivo narušen. Do nastojanja da se Etiopija preobrazi vjerojatno dolazi nakon početka reformacije u Europi koja je uveliko ugrožavala autoritet Katoličke Crkve te su njeni pripadnici osjećali potrebu za ojačavanjem tog autoriteta, čak i izvan same Europe. Unatoč svemu tome, legenda se možda više nije širila, ali je i dalje bila od izrazite važnosti za Europu jer su se brojni akademici i intelektualci ranog novog vijeka pozivali na srednjovjekovne radove koji su govorili o Prezbiteru Ivanu, pogotovo one Marka Pola, kada je bila riječ o geografiji ili proučavanju istočnih kultura i naroda. Ta činjenica je osigurala da legenda o Prezbiteru Ivanu preživi i izvan okvira srednjega vijeka, a i danas je relevantna za proučavanje političkih i vjerskih zbivanja srednjovjekovne Europe, pogotovo kada je riječ o konfliktu kršćanstva i islama. Zbog toga su se razvile brojne

polemike oko porijekla legende koje se ne može točno utvrditi zbog njenog prvotno oralnog širenja.

9. LITERATURA

1. Baring-Gould, Sabine. *Curious Myths of the Middle Ages*. Roberts Brothers. Boston, 1867.
2. Brewer, Keagan. *Prester John: The Legend and its Sources*. Ashgate Publishing Ltd. Dorchester, 2015.
3. Gumilev, Lev Nikolaevich. *Searches for an Imaginary Kingdom: The Legend of the Kingdom of Prester John*. Cambridge University Press. Cambridge, 2009.
4. Nowell, Charles E. „The Historical Prester John.“ *Speculum* 28, br. 3 (1953): 435 – 445.
5. Ramos, Manuel João. *Essays in Christian Mythology: The Metamorphosis of Prester John*. University Press of America, Inc. New York, 2006.
6. Salvadore, Matteo. „The Ethiopian Age of Exploration: Prester John's Discovery of Europe, 1306 – 1458*.“ *Journal of World History* 21, br. 4 (2011): 593 – 627.
7. Salvadore, Matteo. „The Jesuit Mission to Ethiopia (1555 – 1634) and the Death of Prester John“, 141 – 172. U: *World-Building and the Early Modern Imagination*, ur. Allison B. Kavey. New York: Palgrave Macmillan, 2010.
8. Uebel, Michael. „Imperial Fetishism: Prester John Among the Natives“, 261 – 282. U: *The Postcolonial Middle Ages*, ur. Jeffrey J. Cohen. New York: St. Martin's Press, 2000.